

१४व्या वित्त आयोगाच्या निर्देशानुसार
“आमचं गाव, आमचा विकास” उपक्रमांतर्गत
ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार
करणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: जीपीडीपी-२०१५/ प्र.क्र.३८/ पं.रा-६,
बांधकाम भवन इमारत, २५, मझबान पथ,
मुंबई-४०० ००९.
दिनांक-०४ नोव्हेंबर, २०१५.

वाचा :

शासन निर्णय, ग्रा. वि. वि. क्रमांक:- चौविआ-२०१५/प्र.क्र.२६/वित्त-४, दिनांक १६ जुलै, २०१५.

प्रस्तावना :

भारतीय राज्य घटनेतील ७३ व्या घटना दुरुस्ती अन्वये, पंचायत राज संस्थांना अधिक सक्षम बनविण्यासाठी, सत्तेचे विकेंद्रीकरण, अधिकार व जबाबदा-यांच्या प्रदानाची आवश्यकता उध्दत केली आहे. प्रभावी विकेंद्रीकरण करतांना केंद्र शासनाकडून स्थानिक स्वराज्य संस्थांकडे अधिकारांचे हस्तांतरण (devolution), पारदर्शकता आणि सहभागी दृष्टीकोन यांचा अंतर्भाव असणे आवश्यक आहे. त्याकरीता समाजातील विविध घटक जसे शेतकरी, महिला, युवक, अनुसूचित जाती/ जमाती, इत्यादींचा संपूर्ण प्रक्रियेमध्ये सहभाग असणे आवश्यक आहे.

विकेंद्रीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये ग्राम पातळीवर ग्रामस्थांच्या गरजांचे प्राधान्यक्रमानुसार नियोजन करण्याचा प्रयत्न मागास क्षेत्र अनुदान निधी (BRGF) अंतर्गत करण्यात आला होता. मागास क्षेत्र अनुदान निधी व १३व्या वित्त आयोग अंतर्गत मोठ्या प्रमाणावर स्थानिक स्वराज्य संस्थांना निधी उपलब्ध करून देण्यात आला होता. सदर निधीचा विनियोग हा मुख्यत्वे करून पायाभूत सुविधांचा विकास कामांसाठी करण्यात आला, जसे रस्ते व इमारती, इत्यादी. परंतू मानव विकास निर्देशांक मधील शिक्षण, आरोग्य, उपजीविका याबाबी आणि महिला व बाल कल्याण, अनुसूचित जाती / जमाती, इत्यादी बाबींवर अधिक निधी उपलब्ध करून देणे गरजेचे आहे. ग्रामस्थांच्या गरजेचे प्राधान्यक्रम ठरवितांना, लोकसहभाग वाढविणे आवश्यक आहे. पायाभूत सुविधांवर निधी खर्च करत असतांना मानव विकासाच्या विविध बाबींवर निधीचा विनियोग वाढविणे आवश्यक आहे. याद्वारे योजनेची अंमलबजावणी अधिक प्रभावी व परिणामकारकरित्या करता येईल.

सद्यः स्थितीत ग्राम पंचायतींकडे स्वतःचे उत्पन्न जसे कर, महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना अशा इतर योजनांकडून प्राप्त होणारा निधी या व्यतिरिक्त १४व्या वित्त आयोगाद्वारे ग्रामपंचायतीस लोकसंख्या व क्षेत्रफळाच्या आधारावर मोठ्या प्रमाणात निधी प्राप्त होणार आहे. केंद्र शासनाच्या केंद्रीय कार्यकारी समितीच्या दिनांक ०९ ऑक्टोबर, २०१५ रोजी दिल्ली येथे झालेल्या बैठकीमध्ये “ग्रामपंचायत विकास आराखडा” तयार करण्याबाबत सूचना देण्यात आलेल्या

आहेत. १४ व्या वित्त आयोगाचा निधी मिळविण्यासाठी प्रत्येक ग्रामपंचायतीचा विकास आराखडा तयार करणे आवश्यक आहे. या अनुषंगाने केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सुचनेनुसार “आमचं गाव, आमचा विकास” या उपक्रमांतर्गत “ग्रामपंचायत विकास आराखडा” तयार करून त्याची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता.

शासन निर्णय:

वरील सर्व बाबींचा साकल्याने विचार करून राज्यातील सर्व ग्रामपंचायतींमध्ये “ग्रामपंचायत विकास आराखडा” तयार करण्याचा निर्णय शासनाने घेतलेला आहे. सदर विकास आराखडा तयार करतांना त्याची वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे नमूद करण्यात येत आहेत.

- सदर उपक्रमाचे नाव “आमचं गाव, आमचा विकास” असे राहिल.
- हा विकास आराखडा १४ व्या, वित्त आयोगाच्या कालावधीसाठी म्हणजेच आर्थिक वर्ष २०१५-१६ ते २०१९-२० करीता राहिल.
- ग्रामपंचायत विकास आराखडा हा उपक्रमाच्या प्रारंभास पंचवार्षिक बृहत विकास आराखडा व दरवर्षी वार्षिक कृती आराखडा या दोन प्रकारे करण्यात येईल.
- सदर विकास आराखडा तयार करतांना ग्रामपंचायतीने खालील प्रमाणे निधी विचारात घ्यावा.
 - अ) ग्रामपंचायतींना विविध करांच्या माध्यमातून प्राप्त होणारा निधी. (मालमत्ता कर, पाणी कर व ग्राम निधी, इत्यादी.)
 - आ) राज्य शासनाकडून प्राप्त होणारा महसूली हिस्सा. (उदा. जमिन महसूल उपकर, मुद्रांक शुल्क अनुदान, इत्यादी.)
 - इ) महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना अंतर्गत विकास कामांसाठी प्राप्त होणारा निधी.
 - ई) १४व्या वित्त आयोगाचा निधी.
 - उ) स्वच्छ भारत अभियान अंतर्गत ग्रामपंचायत स्तरावर प्राप्त होणारा निधी.
 - ऊ) बक्षिसे व पारितोषिके यांच्या माध्यमातून ग्रामपंचायतींना मिळणारा निधी.
 - ऋ) लोकसहभागातून मिळणारा निधी.
 - ल) जिल्हा नियोजन मंडळाकडून प्राप्त होणारा निधी, इत्यादी.
- पंचवार्षिक विकास आराखडा करतांना ग्रामपंचायतीने अपेक्षित स्वनिधीच्या दुप्पट कामे पुढील पाच वर्षात घेण्यासाठी प्रस्तावित करावीत. आराखड्यात कामे प्रस्तावित करतांना स्वनिधीसाठी शासनाचे निकष, तसेच महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेसाठी अनुषंगिक सूचना लागू राहतील.
- वार्षिक विकास आराखडयामध्ये अपेक्षित स्वनिधीच्या दीड पट कामे प्रस्तावित करावीत.

ग्रामपंचायत विकास आराखडा नियोजन प्रक्रिया -

ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना नियोजन प्रक्रिया अधिक प्रभावी करण्याकरीता खालील मुददे विचारात घ्यावेत.

- ग्रामपंचायत विकास आराखडा हा लोकसहभागातून बनविणे आवश्यक आहे.
- ग्रामपंचायत विकास आराखडा बनविताना समाजातील विविध घटकांचा उदा. शेतकरी, अनुसूचित जाती/ जमाती, महिला, युवक, महिला बचत गट, ग्राम पंचायत क्षेत्रात कार्यरत असणा-या अशासकीय स्वयंसेवी संस्था/ संघटना, विविध शासकीय विभागातील अधिकारी/ कर्मचारी यांच्याशी चर्चा विचारविनियम करावा.
- ग्रामपंचायत विकास आराखडयामध्ये अपेक्षित उत्पन्नाचा अंदाज व अंदाजित उत्पन्नाच्या मर्यादेत, गरजांचा/ कामांचा प्राधान्य क्रम ठरविणे हा नियोजनाचा महत्वाचा भाग आहे.
- प्रभावी लोकसहभागातून ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करताना गण पातळीवर घेण्यात आलेले प्रविण प्रशिक्षक व प्रभारी अधिकारी यांच्या मदतीने लोकसहभागासाठी वातावरण निर्मितीची प्रक्रिया अभियान स्वरूपात राबविण्यात यावी.

ग्रामपंचायत विकास आराखडयातील खर्चाचे नियोजन -

ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करतांना खर्चाचे नियोजन ही अत्यंत महत्वाची बाब आहे. त्यासाठी कामाची निवड करतांना खालील महत्वाचे मुददे कार्यवाहीसाठी विचारात घ्यावे.

- **मानव विकास निर्देशांक विकसित करणे** : कामाची निवड करतांना मानव विकास निर्देशांक विकसित करण्यास आवश्यक कामांना प्राधान्य देण्यात यावे. यामध्ये आरोग्य, शिक्षण, रोजगार निर्मिती, अनुसूचित जाती/ जमाती, महिला व बालक, इत्यादी यांच्या संबंधांतील कामे प्राधान्यक्रमानुसार निवड करण्यात यावीत.
- **ग्राम पंचायत स्तरावर प्राधान्य क्रम ठरविण्याचे कौशल्य विकसित करणे** : अपेक्षित उत्पन्नाच्या प्रमाणात विकास आराखडयात कामे प्रस्तावित करणे आवश्यक आहे. यासाठी कामांच्या सुचीमधून स्थानिक गरजांच्या आवश्यकतेनुसार प्राधान्य क्रम ठरविण्यासाठी ग्रामस्थांचे कौशल्य तज्ञ प्रशिक्षक व प्रभारी अधिकारी यांच्या माध्यमातून विकसित करण्यात येईल.
- **ग्रामपंचायत स्तरावर विविध केंद्र व राज्य शासनांच्या योजनांची सांगड घालणे** : केंद्र व राज्य योजनांची एककेंद्राभिमुखता साधून विद्यमान योजनांमधून घेता येणारी कामे त्या योजनांमार्फत प्रस्तावीत करावीत. अशाप्रकारे कामे प्रस्तावित करतांना योजनेचे निकष पाळणे बंधनकारक राहिल.
- **शाश्वत (Sustainable) विकासाची कामे हाती घेणे** : कामे निवडतांना शाश्वत विकासाचे ध्येय लक्षात घेवून योग्य ती कामे निवडावीत. यामध्ये उत्पन्न वाढीसाठी मदत करणा-या कामांना प्राधान्य देण्यात यावे. अशा प्रकारे कामे प्रस्तावित करतांना योजनांचे निकष पाळणे बंधनकारक राहिल.

विकास आराखडा तयार करण्याची कार्यप्रणाली :-

- १) “आमचं गाव, आमचा विकास” उपक्रमांतर्गत राज्यातील सर्व ग्रामपंचायतींमध्ये “ग्रामपंचायत विकास आराखडा” तयार करण्यात येईल.
- २) ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करण्यासंदर्भात राज्य शासनाकडून विस्तृत अशा मार्गदर्शक सूचना “परिशिष्ट अ” मध्ये नमूद केलेल्या आहेत.
- ३) ग्रामपंचायत विकास आराखडा तयार करण्यासाठी प्रत्येक ग्रामपंचायत स्तरावर एक ग्राम संसाधन गट [Resource Group] स्थापन करण्यात येईल. ग्रामपंचायतीचे सदस्य, गाव पातळीवरील शासकीय कर्मचारी, स्वयंसहाय्यता गटाचे सदस्य, शेतकरी, महिला, अनुसुचित जाती/ जमाती, युवक, अपंग, पोलीस पाटील, इत्यादी व्यक्ती या ग्राम संसाधन गटाचे सदस्य असतील. संसाधन गटांची किमान सदस्य संख्या ही संबंधित ग्राम पंचायतीच्या सदस्य संख्येच्या तिप्पट असणे अनिवार्य असेल.
- ४) ग्राम संसाधन गटातील सदस्यांच्या क्षमता बांधणीसाठी त्यांचे प्रशिक्षण घेण्यात येईल. हे प्रशिक्षण, प्रविण प्रशिक्षक व प्रभारी अधिका-यांच्या मार्गदर्शनाखाली दिले जाईल. संसाधन गटाची भूमिका ग्रामपंचायत स्तरावर ग्राम विकास आराखडा प्रक्रिया सुलभीकरणाची (Facilitator) राहिल.
- ५) प्रत्येक पंचायत समिती गणासाठी एक प्रशिक्षक व एक प्रभारी अधिकारी यांची नियुक्ती करण्यात येईल. पंचायत समिती गणातील सर्व ग्रामपंचायतींच्या ग्राम संसाधन गटाचे सदस्य यांच्या प्रशिक्षणाची जबाबदारी या नियुक्त केलेल्या अधिका-यांची असेल.
- ६) या प्रविण प्रशिक्षक व प्रभारी अधिका-यांचे क्षमता बांधणी प्रशिक्षण “यशदा” मार्फत साखळी पध्दतीने [Cascading Training] जिल्हा व तालुका स्तरापर्यंत घेण्यात येईल. या प्रशिक्षणासाठी शासनाकडून निधी उपलब्ध करून दिला जाईल. राज्यामध्ये क्षमता बांधणी व प्रशिक्षण हे “यशदा”च्या सनियंत्रणाखाली करण्यात येईल.
- ७) अशा प्रकारे लोकसहभागातून तयार झालेल्या प्रारूप ग्रामपंचायत विकास आराखडयास ग्रामसभा मान्यता देईल. प्रस्तुत आराखडा गटस्तरावरील तांत्रिक छाननी समितीकडे पाठविण्यात येईल.
- ८) गट स्तर तांत्रिक छाननी समिती त्यांच्याकडे प्राप्त आराखडयाची सात दिवसांत तांत्रिक छाननी करून, आराखडा तांत्रिक दृष्ट्या योग्य असल्यास तो संबंधित ग्रामपंचायतीस ग्राम सभेच्या अंतिम मान्यतेसाठी व जिल्हा परिषदेकडे संकलनासाठी पाठविल.
- ९) ग्रामपंचायत तांत्रिक दृष्ट्या योग्य असलेल्या आराखडयाचे सादरीकरण ग्रामसभेसमोर करून त्यास मान्यता घेईल.

१०) अशाप्रकारे ग्रामसभेने मान्यता दिलेल्या विकास आराखडयात बदल करावयाचा असल्यास, त्यासाठी ग्रामसभेच्या ठरावाद्वारे व तांत्रिक समितीच्या छाननी नंतर बदलाचा प्रस्ताव मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचेकडे सादर करण्यात येईल. मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी मान्यता दिल्यानंतर सदर आराखडयात बदल करण्यात येईल.

ग्रामपंचायत विकास आराखडा राबविण्याबाबतच्या सविस्तर मार्गदर्शक सूचना सोबतच्या “परिशिष्ट अ” मध्ये नमूद करण्यात आली आहे. या मार्गदर्शक सूचनांचे काटेकोर व तंतोतंत पालन करण्यात यावे.

राज्यात ग्रामपंचायत विकास आराखडयातील उपक्रमांचे नियोजन व अंमलबजावणीच्या अनुषंगाने देखरेख व सनियंत्रणाचे कार्य राज्य व्यवस्थापन कक्ष, राजीव गांधी पंचायत सशक्तीकरण अभियानामार्फत करण्यात येईल.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१५११०४१२५२२५२४२० असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(वि.गिरिराज)

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. राज्यपालांचे सचिव,
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव,
३. मा. मंत्री (ग्राम विकास) यांचे खाजगी सचिव
४. मा. राज्यमंत्री (ग्राम विकास) यांचे खाजगी सचिव
५. मा. मुख्य सचिव यांचे सह सचिव

६. मा. अध्यक्ष, जिल्हा परिषद (सर्व),
७. मा. विधान सभा/ विधान परिषद सदस्य (सर्व)
८. मा. अप्पर मुख्य सचिव (वित्त/ नियोजन/)
९. मा. प्रधान सचिव/ सचिव (ग्राम विकास/ जलसंधारण/ महसूल/ महिला व बा.कल्याण/ आदिवासी विकास/ सामाजिक न्याय/ सार्व. आरोग्य/ पाणी पुरवठा/ सार्वजनिक बांधकाम)
१०. महासंचालक, यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी (यशदा), पुणे.
११. विभागीय आयुक्त (सर्व)
१२. जिल्हाधिकारी (सर्व)
१३. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, (सर्व)
१४. सहसचिव/ उपसचिव, ग्राम विकास विभाग (सर्व)
१५. निवड नस्ती (पं.रा.६).